

ALEKSANDER GADOMSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4274-0966>

Uniwersytet Opolski, Opole

NAJWAŻNIEJSZE ASPEKTY RELACJI JĘZYKA I RELIGII W ROSYJSKOJĘZYCZNEJ TEOLINGWISTYCE

THE MOST IMPORTANT ASPECTS OF THE RELATIONSHIP
LANGUAGE AND RELIGION IN RUSSIAN-LANGUAGE THEOLINGUISTICS

The field of issues concerning the interaction between science and religion encompasses both religious studies and linguistics, and consequently addresses the relationship between language and religion, which has a centuries-long research tradition. There has been a notable intensification of interdisciplinary research combining theology and other religious studies with linguistics, leading to the emergence of numerous research directions. The boundaries of these fields remain indistinct, and the classification of individual studies within a specific discipline is not always straightforward. In the present study, the author focuses on theolinguistics and its research problems within general scientific, linguistic, interdisciplinary, and specifically theolinguistic contexts. In accordance with the title of the journal "Przegląd Rusycystyczny" ("Russian Studies Review") and the key term "review" in its name, the article aims to provide a comprehensive overview of contemporary issues in theolinguistics, considering them in relation to general linguistic theory, methodological questions, interdisciplinary approaches, and subject-specific theolinguistic perspectives. The study is based primarily on Russian-language research. Because the earliest works on theolinguistics were authored by Western and Polish scholars, it was necessary to reference them.

Keywords: review article, study of language and religion, theolinguistics, research methodology

NAUKA I RELIGIA — PROBLEMY I PERSPEKTYWY INTERAKCJI

Na relację między refleksją nad religią a rozwojem nauk przyrodniczych w latach pięćdziesiątych XX wieku zwrócił uwagę Ian Barbour — profesor fizyki i religioznawstwa w Carleton College w Northfield (Minnesota). W tym okresie rozpoczął on systematyczne analizy tej problematyki, wskazując, że dominujące wówczas nastawienie środowiska przyrodników charakteryzowało się sceptycyzmem wobec religii, podczas gdy teologia w niewielkim stopniu podejmowała

dialog z nauką. Ten uczony jest najbardziej znany jako autor tłumaczonych na wiele języków prac na temat interakcji nauki i religii, który książką z 1965 r. *Issues in Science and Religion* położył podwaliny pod nowy interdyscyplinarny obszar badań¹. W wywiadzie dla „Los Angeles Times” 13 marca 1999 roku Barbour powiedział:

Zawsze uważałem, że musimy wyjść poza wrogość. — Naukowcy mówią, że wierzą w ewolucję, ale nie w Boga. Teologowie mówią, że wierzą w Boga, ale nie w ewolucję. A ja mówię, że nie musimy wybierać jednej lub drugiej strony. Możemy spotkać się gdzieś pośrodku².

Barbour nazywał swoje podejście krytycznym realizmem, a wytyczoną przez niego ścieżką poszło wielu badaczy.

Analizowane w niniejszym artykule zagadnienia sytuują się w obrębie relacji między nauką a religią, obejmując również obszar styku językoznawstwa i teologii oraz innych nauk o religii. Tym samym przedmiotem refleksji stają się związki religii z językiem, które posiadają długą i wieloaspektową tradycję badawczą. Problem genezy mowy od wieków zajmował myśl ludzką, czego konsekwencją było powstanie licznych hipotez w znacznej mierze odrzuconych w toku rozwoju nauki. Z perspektywy metodologicznej należy jednak zauważyć, że koncepcja boskiego pochodzenia języka zachowuje status niefalsyfikowalnej, co przesądza o jej szczególnym miejscu w dyskursie epistemologicznym³.

W większości systemów religijnych, w tym w tradycjach o zasięgu globalnym, takich jak chrześcijaństwo, islam czy buddyzm, występuje motyw przekazania człowiekowi wiedzy bądź objawionego słowa przez Boga lub istotę transcendentną, a następnie rozpowszechnienia tego przesłania wśród ludzi. Z tego względu w doktrynach poszczególnych religii istotne miejsce zajmuje refleksja nad pochodzeniem ludzkiego języka. Równie ważnym zagadnieniem pozostaje kwestia języka, w którym redagowane są teksty o charakterze dewocyjnym

¹ I. Barbour, *Issues in Science and Religion*, Prentice Hall, Inc., New York 1965.

² M. Ramirez, Seeking Common Ground, „Los Angeles Times”, 13.03.1999, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-mar-13-me-16862-story.html> (25.05.2025). Cytaty, o ile nie wskazuję inaczej, w moim przekładzie — A. G.

³ С. Вакуленко, Янгольська мова та її значення для лінгвістичної теорії, „Збірник Харківського історико-філософського товариства. Нова серія” 1999, т. 8, s. 181–204; О. Дзера, *Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст*, ЛНУ імені Івана Франка, Львів 2017; Т. Космеда, *Лінгвістична ментіологія: розвиток гіпотези О. Потебні про природу мови, ірреальні типи комунікації та теорію „катастрофи мови”*, „Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць” 2024, т. 36, s. 111–119.

oraz ich przekłady. Szczególne znaczenie ma również wybór języka liturgii, stanowiący przedmiot długotrwałych dyskusji, gdyż nawet w obrębie tej samej religii może on zostać rozwiązany odmiennie — przykładem są różnice pomiędzy językami liturgicznymi stosowanymi w katolicyzmie i prawosławiu.

W nawiązaniu do tytułu czasopisma „Przegląd Rusycystyczny”, celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przeglądu problematyki teolingwistycznej w perspektywie metodologii ogólnonaukowej, interdyscyplinarnej, językoznawczej oraz *stricte* teolingwistycznej. Problematyka nawiązuje również do drugiego członu tytułu, poprzez oparcie na rozwiązaniach i innowacjach w tym obszarze badawczym w naukowej literaturze rosyjskojęzycznej i odnoszącej się do opracowań teolingwistycznych przeważnie na materiale języka rosyjskiego.

NAUKI O RELIGII I JĘZYKOZNAWSTWO W KONTEKŚCIE INTERDYSYPLINARNOŚCI

Problemy interakcji między językiem a religią obejmują wielowiekową współpracę teologów i językoznawców. Przykładem jest sanskryt wedyjski używany w Wedach, którego odmienność od języków mówionych (prakrytów) wymusiła tłumaczenia tekstów liturgicznych jako odpowiedź na konkretną potrzebę w starożytnych Indiach pojawiło się językoznawstwo⁴.

Pod koniec lat 70. i na początku lat 80. XX wieku w Europie zaczęto mówić o potrzebie prowadzenia badań interdyscyplinarnych. W najbardziej ogólnym ujęciu termin ten odnosi się do rozwiązywania problemów badawczych poprzez integrację wiedzy i metod wywodzących się z różnych dziedzin nauki. W tym kontekście należy również wskazać na istnienie pojęć pokrewnych: krosdyscyplinarności, rozumianej jako analizowanie jednej dyscypliny naukowej z perspektywy innej; poli-dyscyplinarności, określającej podejście badawcze o charakterze nie-integratywnym, w którym poszczególne dyscypliny zachowują własne podstawy metodologiczne i teoretyczne; oraz transdyscyplinarności, pojmowanej jako swoista hiperdyscyplina, dążąca do jedności wiedzy wykraczającej poza granice poszczególnych obszarów badawczych⁵.

⁴ С. Булич, Панини, индийский грамматик, в: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXIIа, Оуэн — Патент о поединках, Типо-Литография И. Ф. Ефрона, С.-Петербург 1897, s. 692.

⁵ Е. А. Бушкова, Феномен междисциплинарности в зарубежных исследованиях, „Вестник Томского государственного университета” 2010, nr 330, s.152–155.

W zaistniałej sytuacji naukowcy zaczęli prowadzić tego typu badania w zakresie językoznawstwa i teologii oraz innych nauk o religii (religioznawstwa, ateizmu naukowego), w wyniku czego powstały takie dyscypliny, jak teografia, teolingwistyka, lingwoteologia, językoznawstwo teologiczne, religioznawstwo lingwistyczne (Tabela 1).

Tabela 1. Nauki o języku i religii w badaniach interdyscyplinarnych

Nauki o religii	Badania interdyscyplinarne	Nauki o języku
Religioznawstwo	<i>Religioznawstwo lingwistyczne</i> (Bogaczewska, Danilenko, Ciołkowski)	Językoznawstwo (lingwistyka)
Teologia	<i>Teografia</i> (Robinson, Noppen)	
	<i>Teolingwistyka</i> (Noppen, Wagner, Kuharska-Dreiß, Gadomski, Bugajewa, Postawałowa)	
	<i>Językoznawstwo teologiczne</i> (Danecki)	
	<i>Lingwoteologia</i> (Bugajewa)	

Źródło — opracowanie własne

Za autora terminu *teografia* uważa się anglikańskiego teologa i badacza Nowego Testamentu Johna Robinsona — autora monografii *Szczerze wobec Boga* (*Honest to God*, 1963)⁶. Jean-Pierre van Noppen, profesor Wydziału Filologii Angielskiej Uniwersytetu Libre, także podejmował w rozprawie doktorskiej badania dotyczące *teografii* (*Spatial Theography: A Study in Linguistic Expression and Communication in Contemporary British Popular Theology [1960–70]*, 1980)⁷. Uczony przedstawił tę dyscyplinę jako „deskryptywną teologię zajmującą się praktycznym i popularnym opisem rzeczywistości Bożej w celu jej łatwiejszego zrozumienia, wyjaśnienia i zbadania”⁸. Jest on także autorem tezy, że powinna istnieć nie tylko nauka teologiczna — *teografia*, ale także nauka lingwistyczna — *teolingwistyka*.

⁶ Дж. Робинсон, *Быть честным перед Богом*, przekład, biografia i komentarze Н. Балашова, Высшая школа, Москва 1993.

⁷ J.P. van Noppen, *Spatial Theography: A Study in Linguistic Expression and Communication in Contemporary British Popular Theology (1960–70)*. Ph.D. Dissertation, Université Libre de Bruxelles, Bruxelles 1980.

⁸ Tegoż (ed.), *Erinnern um Neues zu sagen*, Athenaum, Vlg., Bodenheim, Frankfurt a. M. 1988, s. 7. Cyt. za: E. Kucharska-Dreiß, *Teolingwistyka — próba popularyzacji terminu*, w: S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś*, t. I, Wydawnictwo UAM, Poznań 2004, s. 24.

Początkowo dyskusje na ten temat ograniczały się do środowiska teologów i filozofów, jednak z czasem włączyli się do nich lingwiści, psychologowie, antropolodzy i socjologowie. Rozwój tych badań, określany niekiedy jako „rewolucja”, koncentrował się na systematycznej analizie zjawisk języka religijnego. Celem nie było rozstrzygnięcie fundamentalnych kwestii teologicznych, lecz ocena i opis specyfiki języka religijnego⁹.

Według van Noppena

teolingwistyka próbuje opisać, w jaki sposób ludzkie słowo może być używane w odniesieniu do Boga, a także w jaki sposób język funkcjonuje w sytuacjach religijnych, w sytuacjach, które nie są zgodne ze sztywnymi standardami natychmiastowej jednokierunkowej komunikacji, a które mimo to z drugiej strony pokrywają się z logiką jego opisu w znanych formach, takich jak metafora czy akt mowy¹⁰.

W rzeczywistości, jak zauważa Elżbieta Kucharska-Dreiß, termin ten pojawił się w pracach tego autora znacznie wcześniej, około 1976 roku. Nie był on jednak związany z żadną z podanych tu definicji¹¹.

Termin *językoznawstwo teologiczne* można spotkać w pracach polskiego językoznawcy Janusza Daneckiego, który analizując poglądy przedstawicieli jednego z odłamów islamu — mutazylitów, napisał, że

pytania dotyczące problemów językoznawstwa zajmowały miejsce niemal we wszystkich podręcznikach teologicznych. Były to jednak zagadnienia bardzo szczegółowe, odnoszące się nie tyle do typowych problemów językoznawstwa, ile do problemów związanych zarówno z teologią, jak i językoznawstwem. [...] Lingwistyka teologiczna zasadniczo różni się od lingwistyki klasycznej. Po pierwsze, mają inne obiekty zainteresowania; omawiane są tylko poszczególne kwestie. A po drugie, metody rozwiązywania tych kwestii w lingwistyce i teologii są różne. Dlatego wydaje mi się, że całkowicie uzasadnione jest mówienie o lingwistyce teologicznej¹².

⁹ Tegoż (ed.), *Theolinguistics*, (coll. Studiereeks Tijdschrift V.U.B., Nieuwe Serie, 8), Vrije Universiteit Brussel, Bruxelles 1981, s. 1. Cyt. za: E. Kucharska-Dreiß, *Teolingwistyka...*, s. 24.

¹⁰ Tegoż, *Methodist Discourse and Industrial Work Ethic. A Critical Theolinguistic Approach*, „Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis” 1995, nr 73, Afl. 3: „Moderne talen letterkunde”, s. 693. Cyt. za: E. Kucharska-Dreiß, *Teolingwistyka...*, s. 24.

¹¹ E. Kucharska-Dreiß, *Teolingwistyka — próba popularyzacji terminu...*, s. 24.

¹² J. Danecki, *Bóg i Jego język. Szkic językoznawstwa teologicznego*, w: H. Jankowski (red.), *Z Mekki do Poznania, Materiały 5. Ogólnopolskiej Konferencji Arabistycznej, Poznań 9–10 czerwca 1997*, „Poznańskie Studia Polonistyczne” 1998, s. 58–59.

Termin *religioznawstwo lingwistyczne* można znaleźć w pracach językoznawcy Walerija Danilenki, który uważa, że

stanowi ono pierwszy krok lingwistycznych studiów kulturowych. Każda z dyscyplin lingwistyczno-kulturowych znajduje się na styku językoznawstwa i kulturoznawstwa. W szczególności religioznawstwo lingwistyczne zajmuje pozycję pośrednią między religioznawstwem a lingwistyką. Bada problemy związane z mitologicznymi ideami dotyczącymi pochodzenia języka i jego funkcji magicznej¹³.

Jest on również używany przez filozofów. Zdaniem Iriny Bogaczewskiej,

religioznawstwo lingwistyczne lub lingwistyka religii to nowy interdyscyplinarny obszar badawczy nauk humanistycznych na przecięciu filologii, filozofii i najnowszych kierunków współczesnej humanistyki: językoznawstwa „zewnętrznego” (lingwokrajoznawstwa, etnolingwokulturoznawstwa, socjo- i psycholingwistyki), hermeneutyki filozoficznej, narratologii, analizy dyskursu, semiotyki kultury i tym podobnych. Definiujemy jego pole tematyczne poprzez rozróżnienie między lingwistycznymi studiami religijnymi a lingwistyką z jednej strony oraz między lingwistycznymi studiami religijnymi a teologią z drugiej strony¹⁴.

Irina Bugajewa uważa, że *lingwoteologia*

to subdyscyplina teologii, której przedmiotem są kanoniczne teksty teologiczne, ich tłumaczenia, interpretacje, pisanie nowych tekstów liturgicznych (hagiografia, hymnografia, kazania)¹⁵. Materiałem badawczym lingwoteologii są nie tylko teksty biblijne, ale także teksty różnych gatunków i typów sfery religijnej oraz problemy związane z faktami językowymi w nich wykorzystanymi, a także cele i zadania rozwiązywane przez teologów w ich działalności liturgicznej, misyjnej, tłumaczeniowej i naukowej¹⁶.

¹³ В. П. Даниленко, *Общее языкознание*, Изд-во Иркутского государственного ун-та, Иркутск 2003, s. 41–43.

¹⁴ И. В. Богачевская, *Методологические аспекты лингвистического религиоведения*, „Вестник СевГТУ: Сб. науч. тр.” 1999, т. 20: Философия, s. 78.

¹⁵ И. В. Бугаева, *Лингвотеология как новое направление лингвистических исследований*, w: *Научное наследие Б.Н. Головина в свете актуальных проблем современного языкознания: сб. статей*, Деком, Н. Новгород 2016, s. 88.

¹⁶ Тејзе, *Теолингвистика и лингвотеология: вопросы метода и терминологии*, w: *Слово. Текст. Источник: Методология современного гуманитарного исследования: Материалы II Международной научной конференции, Москва, 22–23 апреля 2022 года*, т. 2, cz. 1, Российский государственный университет имени А.Н. Косыгина (Технологии. Дизайн. Искусство), Москва 2023, s. 5–14.

Granice tych badań, które w gruncie rzeczy można zakwalifikować jako interdyscyplinarne, jak to często bywa w przypadku badań tego rodzaju, nie zawsze są ostre i oczywiste. Ich kwalifikacja, jeśli mówimy o przynależności do właściwej teografii, właściwej teolingwistyki, właściwej lingwistyki teologicznej, właściwej lingwistyki religioznawczej, właściwej lingwoteologii, nie zawsze jest bezdyskusyjna. Zacieranie się rzekomych granic między tymi dyscyplinami, moim zdaniem, jest rezultatem kilku uwarunkowań: „ciężarem właściwym” badań języka i religii lub religii i języka, a także pozycją badaczy (np. ich specjalnością — filozof, teolog, religioznawca, językoznawca, kulturoznawca, czy przekonaniami — ateista, wierzący) i odpowiednio, przedmiotem i podmiotem badań, które rodzą różne cele i zadania.

Jak twierdzi Jean Pierre van Noppen — i wszyscy badacze tekstów religijnych — „język jest koniecznym narzędziem do zrozumienia dróg, w których wiara jest doświadczana, wyrażana i praktykowana”¹⁷.

Zdaniem Ewy Zmudy

dlatego badanie języka w mniejszym lub większym zakresie zajmuje wszystkich badaczy przekazów traktujących o Bogu czy w ogóle dotyczących sfery sacrum. Na relacje (zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne) między językiem a sacrum można patrzeć albo z perspektywy teologicznej (czy szerzej religioznawczej) — co czyni wielu teologów, albo z perspektywy badań nad językiem, perspektywy językoznawczej — co obserwujemy zwykle w badaniach lingwistycznych. Oczywiście mogą być także inne ujęcia, jak: antropologiczne, socjologiczne, psychologiczne etc., najczęściej jednak rozważania o języku dotyczącym sfery sacrum są w nich tylko jednym z elementów, nie stanowią centrum zainteresowań, a dominanta tych badań znajduje się w innym miejscu. Inną perspektywą — obecną już w polskich badaniach językoznawczych, ale wydaje się, że dość często pomijaną (być może z powodu niedostatecznej jasności założeń oraz braku doprecyzowania postulatów badawczych, a także granic tychże badań) — jest interdyscyplinarne podejście badawcze wpisujące się w ramy subdyscypliny, jaką jest teolingwistyka¹⁸.

W toku prowadzenia badań teolingwistycznych naturalnie pojawiło się pytanie o jej miejsce w kręgu innych nauk¹⁹. Najłatwiej było pozostawić

¹⁷ J.-P. Noppen van., *From Theolinguistics to Critical Theolinguistics: The Case for Communicative Probity*, „Australian Research Council” 2006, nr 34, s. 47.

¹⁸ E. Zmuda, *Stare czy nowe podejście badawcze: teolingwistyka: zarys teorii i perspektywy badań*, „Poradnik Językowy” 2017, nr 8, s. 40–55.

¹⁹ A. Gadomski, Cz. Łapicz, *Teolingwistyka: historia, stan współczesny, perspektywy*, w: tychże (red.). *Хрестоматия теолонгвистуки. Chrestomatia teolingwistyki*, t. I, Uniwersum, Symferopol 2008, s. 33–36; E. Kucharska-Dreiß, *Teolingwistyka...*, s. 23–30.

teolingwistykę w kręgu dyscyplin „lingwistyki zewnętrznej”, takich jak psycholingwistyka, socjolingwistyka, lingwokulturologia, etnolingwistyka itp. To właśnie staraliśmy się zrobić, ja i inni badacze, na pewnych etapach ewolucji prowadzonych badań. Jednak, wracając do wymienionych dyscyplin, należy stwierdzić, że pojawił się tu pewien konflikt metodologiczny. Jego istotą jest to, że jeśli w psycholingwistyce, socjolingwistyce, lingwokulturologii, etnolingwistyce i innych dyscyplinach „lingwistyki zewnętrznej”, jak twierdzi Walentina Postowalowa: w jednej przestrzeni konceptualnej jednoczą się idee teoretyczne z dyscyplin należących do jednej sfery wiedzy (nauki), a następnie w teolingwistyce integruje się idee z dyscyplin należących do różnych, niepowiązanych ze sobą sfer, mianowicie: nauką, teologią i filozofią religijną²⁰.

Dlatego też, moim zdaniem, w związku z powiązaniem z teologią i językoznawstwem, które operują własnymi metodami, teolingwistyka *a priori* powinna opierać się nie tylko na ogólnej metodologii naukowej, nie tylko na metodologii teologii i metodologii językoznawstwa, ale jednocześnie powinna wypracować własną metodologię, a także własne podejścia, które w przyszłości powinny determinować wybór nowych metod, a w konsekwencji narzędzi badawczych, określanych jako teolingwistyczne. Należy również zauważyć, że ta część teolingwistyki wciąż pozostaje mniej opracowana. Poznanie jakiegokolwiek zjawiska otaczającej nas rzeczywistości zakłada obecność metodologii jako „systemu zasad i metod organizacji i konstruowania działalności teoretycznej i praktycznej, a także doktryna tego systemu”²¹, bez której trudno wyobrazić sobie jakiegokolwiek badania. We współczesnej nauce stosowane są liczne definicje metodologii nauk. W szerokim znaczeniu metodologia jest rozumiana jako filozoficzna pozycja wyjściowa poznania naukowego, wspólna dla wszystkich dyscyplin naukowych²². W wąskim znaczeniu metodologia jest uważana za teorię poznania naukowego w określonej dyscyplinie naukowej²³.

²⁰ В. И. Постовалова, *Теолингвистика в современном гуманитарном познании: истоки, основные идеи и направления*, w: А. К. Гадомский, et al. (red.), *Хрестоматия теолингвистики*, т. 2, ООО „Мастер Студия”, Ульяновск 2019, s. 35–48.

²¹ Л. Ф. Ильичев, et al. (red.), *Философский энциклопедический словарь*, Советская энциклопедия, Москва 1983, s. 365.

²² Тамże.

²³ В. С. Безрукова, *Словарь нового педагогического мышления*, РГППУ, Екатеринбург 1992, s. 544; С. Ю. Головин, *Словарь практического психолога*, Харвест, Минск 1992, s. 235.

Pod tym względem interesująca jest koncepcja Igora Blaubergera i Erika Yudina, którzy uważają, że metodologię naukową można przedstawić jako system czterech poziomów (Tabela 2)²⁴.

Tabela 2. Poziomy metodologii

Poziomy metodologii	Zasady i metody badań naukowych
<i>Metodologia filozoficzna</i>	Ogólne zasady poznania i struktura kategorialna nauki w całości. Jest ona rozwijana za pomocą metod specyficznych dla filozofii
<i>Metodologia ogólnonaukowa</i>	Ogólnonaukowe metody badań
<i>Metodologia konkretnej nauki</i>	Podjęcia, zestaw metod, zasad i procedur badawczych stosowanych w określonej specjalistycznej dyscyplinie naukowej
<i>Metodyki i techniki badawcze</i>	Zestaw procedur pozyskiwania jednolitych i wiarygodnych materiałów empirycznych oraz ich wstępnego przetwarzania, po którym dopiero mogą one zostać włączone do zbiorów dostępnej wiedzy

Źródło — opracowanie własne

Metodologia teolingwistyki w sposób szczególnie adekwatny wpisuje się w zaproponowany system. Opiera się ona na założeniach metodologii filozoficznej i ogólnonaukowej, przechodząc następnie na poziom metodologii konkretnej nauki oraz poziom metodyk i technik badawczych. W odniesieniu do teolingwistyki współcześnie prowadzone są bardziej pogłębione prace nad rozwinięciem tych dwóch kolejnych poziomów metodologicznych. Zastanawiając się nad ewolucją metodologii teolingwistyki, można założyć, że odpowiedzi na część pytań metodologicznych (obiekt, przedmiot badań, metajęzyk)²⁵ zostały już w zasadzie znalezione, o czym świadczą prace naukowe wielu autorów²⁶. Czego nie można jeszcze z całą pewnością powiedzieć o metodach badań teolingwistycznych. Dlatego uważam,

²⁴ И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин, *Становление и сущность системного подхода*, Наука, Москва 1973, s. 68–71

²⁵ Л. П. Иванова, *Методы и методики лингвистического исследования*, Издательство НПУ имени М. П. Драгоманова, Киев 2022, s. 4.

²⁶ А. К. Гадомский, *Подход и метод в современной теоллингвистике*, w: *Русский язык на перекрёстке эпох: традиции и инновации в русистике: VI Международная научно-практическая конференция (12–14 октября 2023 г.)*. Сборник научных статей, cz. 1, РАУ, Ереван 2025, s. 191–196.

że w kontekście analizy ogólnej metodologii badań naukowych więcej uwagi należy poświęcić metodologii teolingwistycznej, a mianowicie podejściom teolingwistycznym, metodom, technikom i narzędziom teolingwistyki, które do tej pory zostały opisane w mniejszym stopniu.

Jednak, jak pokazuje doświadczenie, badacze pracujący w tej dziedzinie muszą zmieniać, udoskonalać, modyfikować znane już i rozwijać własne teolingwistyczne metodologie, podejścia, kierunki, metody, techniki, narzędzia, czego dowodem są prace Barboura, Bugajewej²⁷, Aleksieja Kowtuna²⁸, Walentyny Masłowej²⁹, Natalii Nikolajewej i Sergieja Kuźmina³⁰, Walerija Plisowa³¹, Waletniny Postowałowej³².

W nawiązaniu do tabeli 2, przedmiotem niniejszej analizy staje się problematyka naukowych podejść w teolingwistyce. W tym kontekście van Noppen stawia językoznawcy badającemu język religijny następujące zadanie: „Lingwista nie musi podporządkowywać się doktrynalnym lub innego rodzaju ograniczeniom zewnętrznym wobec jego korpusu, musi jednak traktować pojęcie Boga formułowane przez wierzących jako niezbędne założenie swoich analiz”³³. Zgadza się z nim Walentina Masłowa, która uważa, że

jeśli nie wziąć pod uwagę wiary w badaniu języka, nigdy nie da się zrozumieć tajemnicy poezji, która jest wyznaniem poruszanej duszy, niesamowitym lotem myśli, magicznym przejściem do innego wymiaru. Niemożliwe jest zrozumienie i wyjaśnienie idealnych i twórczych początków w człowieku, wszystkich ideałów moralnych, wszystkich ideałów estetycznych, które są przechowywane i przekazywane następnym pokoleniom za pomocą języka [...]. Na przykładzie badania

²⁷ И. В. Бугаева, *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*: дис. д-ра филол. наук, Москва 2010.

²⁸ А. В. Ковтун, *Герменевтика сакрального текста между богословием и наукой*, „Теологический вестник Смоленской православной духовной семинарии” 2024, nr 3, s. 177–200.

²⁹ В. А. Маслова, *Основы современной лингвистики*, ВГУ имени П. М. Машерова, Витебск 2018, s. 224–226.

³⁰ Н. Г. Николаева, С. И. Кузьмин, *Ратная символика в древнеславянском переводе песни песней: опыт теолингвистического анализа*. „Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки” 2010, t. 152, z. 6, s. 46.

³¹ Е. В. Плисов, *Теолингвистическое направление в современном языкознании*, „Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова” 2019, nr 48, s. 248–253.

³² В. И. Постовалова, *Теолингвистика. Истоки. Основания. Концепты*, Издательство Братства святителя Алексия Москва 2022.

³³ J.-P. van Noppen, *A Metaphorological Delineation of Theographic Expression, Interpretation, and Errors in Interpretation*, „Communication & Cognition” 1983, t. XVI, nr 4, s. 440. Cyt za: E. Zmuda..., s. 42.

NAJWAŻNIEJSZE ASPEKTY RELACJI...

problemu języka i wiary widzimy, jak silna jest ogólna tendencja do wzajemnego przenikania się różnych dziedzin wiedzy naukowej³⁴.

Walentina Postowałowa stwierdza, że

wykorzystanie podejść teolingwistycznych pozwala nam spojrzeć na rzeczywistość językową w nowy sposób i z perspektywy, która się otworzyła, znaleźć i scharakteryzować te aspekty aktywności językotwórczej, które przy innych podejściach umykają uwadze badaczy lub nie otrzymują w nich odpowiedniego zrozumienia teoretycznego³⁵.

Opisywane podejścia wiążą się z wykorzystaniem wielu metod, wśród których można wymienić metodę analizy teolingwistycznej, którą za Natalią Nikolajewą i Siergiejem Kuźminym rozumiemy jako „kompleksową humanitarną metodę badania ‘przejawów religii które utrwaliły się i odzwierciedliły w języku’, a także rzeczywistych cech językowych tekstu religijnego w celu zrozumienia jego istotnego znaczenia”³⁶. Przykłady jego praktycznego zastosowania na leksykalno-semantycznym poziomie języka można znaleźć w pracach Masłowej, zdaniem której

współczesny język jest zdewaluowany z powodu wąskiego pozytywistycznego poglądu na świat, utraty idealnej biblijnej objętości słów, ponieważ słowo nabiera głębi lub kurczy się w zależności od naszego rozumienia świata, zjawisk, rzeczy w nim. Dzięki długiej tradycji literackiej może stać się wyraziste, uderzające najbogatszymi niuansami znaczeniowymi, ale jednocześnie może utracić swoją uniwersalną, boską wysokość³⁷.

Jednakże badania teolingwistyczne nie ograniczają się wyłącznie do badań systemu języka leksykalno-semantycznego. Podobne prace prowadzone są na innych poziomach systemu językowego: fonologicznym, słowotwórczym, morfologicznym, składniowym, tekstowym. Wymienione zagadnienia zostały rozwiązane w rozprawie habilitacyjnej Bugajewej³⁸. Jednostki tych poziomów nazywam w swoich wcześniejszych pracach teonemami, które są elementami

³⁴ В. А. Маслова, *Слово о языке и культуре*, „Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики” 2024, nr 1, s. 224–226.

³⁵ В. И. Постовалова, *Наука о языке в свете идеала цельного знания: в поисках интегральных парадигм*, Ленед, Москва 2019, s. 197–198.

³⁶ Н. Г. Николаева, С. И. Кузьмин, *Ратная...*, s. 46.

³⁷ В. А. Маслова, *Основы...*, s. 183–184.

³⁸ И. В. Бугаева, *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*: дис. д-ра филол. наук, Москва 2010.

konstytutywnymi, swego rodzaju markerami języka religijnego badanego przez teolingwistykę³⁹.

Ponadto Bugajewa zauważa, że teologowie w swoich pracach używają również wielu terminów filologicznych: gatunek, tłumaczenie, tropy, metafora, znaczenie leksykalne, etymologia, metafora, synonim, antonim, homonim itp.⁴⁰.

Dyskutując o statusie teolingwistyki i jej miejscu wśród innych nauk, badacze mówią o teolingwistyce nie jako o dziale językoznawstwa, ale jako o „kierunku teolingwistycznym” w językoznawstwie współczesnym⁴¹. Naszym zdaniem w tym przypadku bardziej właściwe byłoby mówienie najpierw o teolingwistyce, a następnie o jej kierunkach, które są bezpośrednio związane ze strukturą językoznawstwa i strukturą teolingwistyki zaprezentowaną w pracach opublikowanych wcześniej: teolingwistyki ogólnej i szczegółowej, teoretycznej i stosowanej, synchronicznej i diachronicznej, porównawczej i kontrastywnej⁴².

Jak pisze Andreas Wagner: „Lingwistyka staje się teolingwistyczna, gdy zaczyna zajmować się określonym tematem religijnym”⁴³.

Pozostając w ścisłym związku z językoznawstwem i teologią, teolingwistyka nie może nie korzystać z metod tych nauk. Jednak w tej sytuacji nie powinniśmy zapominać i o związku Słowa z Wiarą i Bogiem, a co za tym idzie, o podejściach właściwie teolingwistycznych, które nie mogą nie wpływać na dobrze znane metody badawcze językoznawstwa i innych nauk oraz ich „transformację” w teolingwistyczne. Już sam wybór języka religijnego jako przedmiotu badań wskazuje, że językoznawca zbliża się do Wiary i Boga.

W tej sytuacji należy zauważyć, że teolingwistyka na wcześniejszych etapach ewolucji badań może być działem teologii, działem językoznawstwa, lingwistyki zewnętrznej, częścią badań interdyscyplarnych. Jednak na kolejnych etapach ewolucji to, co robią teolingwiści, nie pozwala uznać teolingwistyki za taką, ponieważ badany materiał ma szczególne, głębokie treści, do których należy podchodzić nie „z zewnątrz”, ale tylko „od wewnątrz”, będąc w nich i uznając je nie za równoległy, zewnętrzny świat wymyślony przez kogoś (‘jak gdyby’,

³⁹ А. К. Гадомский, *Теолингвистические...*, s. 153–165.

⁴⁰ И. В. Бугаева, *Теолингвистика...*, s. 11.

⁴¹ Е. В. Плисов, *Теолингвистическое...*, s. 248–253; Е. В. Плисов, *Феноменология...*

⁴² A. Gadomski, Cz. Łapicz, *Teolingwistyka...*, s. 51–52.

⁴³ A. Wagner, *Theolinguistik?*..., s. 512.

‘zgodnie z przekonaniem’, ‘zgodnie z ideologią religijną’), ale za świat, w którym wszyscy obiektywnie przebywamy. Tylko każdy z nas postrzega go z własnych pozycji. A to już, moim zdaniem, kolejny, nieco wyższy, właściwie teolingwistyczny, poziom ewolucji teolingwistyki wymagający zasadniczo odmiennej metodologii, która determinuje wybór podejść, metod, narzędzi i technik badawczych.

Znaczącego przełomu w poszukiwaniu i opisie metod teolingwistyki dokonuje Bugajewa, która w jednej ze swoich licznych prac, choć mówi nie tyle o teolingwistyce, co o lingwoteologii, niemniej wykazuje odpowiednie podejście do opisywanego problemu:

Badając dzieła teologiczne, wyróżniamy z jednej strony liczne metody ściśle teologiczne, a z drugiej strony metody interdyscyplinarne nauk humanistycznych. Do metod teologicznych zalicza się konkretnie hermeneutykę, egzegezę, katafrazę, apofazę, anagogikę itp. Każdy teologiczny paradygmat naukowy wykorzystuje pewien zestaw metod, obejmujący zarówno metody teologiczne, jak i filologiczne, historyczne lub ich interdyscyplinarne połączenie [...]. Nawet wyliczenie metod pozwala na wyciągnięcie wstępnego wniosku, że filologia, metody językowe i literackie, pojęcia i terminy są szeroko stosowane przez same nauki teologiczne, ponieważ badane są teksty, gatunki, semantyka, polisemia leksemów, środki obrazowania itp.⁴⁴.

Od początku XXI wieku badania w tej dziedzinie są prowadzone z nową energią w krajach słowiańskojęzycznych. Proces ten przybiera na sile. Potwierdzają to liczne przedsięwzięcia i publikacje naukowe.

PODSUMOWANIE

Przemiany społeczne XX i XXI wieku, głęboko odczuwane w skali globalnej, nie pozostały bez wpływu na ewolucję podejść badawczych do współistnienia i współdziałania nauki i religii. Powrót znaczenia Boga i praktyk religijnych w życiu codziennym współczesnego człowieka przyczynił się do rozszerzenia pola interakcji między nauką a religią, obejmującego zarówno filozofię nauki jako całość, jak i filozofię poszczególnych dyscyplin. Skutkiem tych przemian stało się poszukiwanie nowych paradygmatów, metodologii, podejść, kierunków badawczych, metod, technik i narzędzi.

Rozwój współczesnej nauki stworzył możliwość prowadzenia badań wieloaspektowych, co wpłynęło również na lingwistykę.

⁴⁴ И. В. Бугаева, *Теолингвистика...*, s. 18–11.

W konsekwencji teologowie, językoznawcy oraz przedstawiciele innych dyscyplin zaczęli ponownie podejmować problematykę interakcji między językiem a religią, prowadząc do powstania nowych dyscyplin zajmujących się tymi zagadnieniami w różnych aspektach. W ramach tych badań wykorzystywane są zarówno metody teologiczne, jak i metody humanistyczne, w tym lingwistyczne, przy czym granice poszczególnych podejść nie zawsze są wyraźne.

Przedmiotem moich badań naukowych w ciągu ostatniego ćwierćwiecza pozostaje teolingwistyka słowiańska, w której określone miejsce zajmują prace rusycystów. W licznych wcześniejszych publikacjach scharakteryzowałem jej przedmiot, podmiot, zadania oraz metajęzyk, a także nakreśliłem główne kierunki badań. Metodologia teolingwistyczna, która determinuje stosowane podejścia, metody, narzędzia i techniki badawcze, nadal wymaga jednak pogłębionej analizy. Stanowi ona kolejny, bardziej zaawansowany poziom ewolucji tej dyscypliny, istotny dla jej dalszego rozwoju i systematyzacji wiedzy.

REFERENCES

- Barbour, Ian. *Issues in Science and Religion*. Prentice Hall Inc. New York, 1965.
- Danecki, Jan. "Bóg i Jego język. Szkic językoznawstwa teologicznego." *Materiały 5. Ogólnopolskiej Konferencji Arabistycznej, Poznań 9–10 czerwca 1997 "Z Mekki do Poznania."* Jankowski, Henryk (ed.). Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne, 1998: 58–59.
- Gadomski, Aleksander, Łapicz, Czesław. "Teolingwistyka: historia, stan współczesny, perspektywy." *Хрестоматия теолонгвистики. Chrestomatia teolingwistyki*. T. I. Symferopol: Uniwersum, 2008: 33–64.
- Kucharska-Dreiß, Elżbeta. "Teolingwistyka — próba popularyzacji terminu." Mikołajczak, Stanisław, Węclawski, Tomasz (ed.). *Język religijny dawniej i dziś*. T. I. Poznań: Wydawnictwo UAM, 2004: 23–30.
- Noppen, Jean-Pierre van (ed.). *Erinnern, um Neues zu sagen. Die Bedeutung der Metapher für die Religiöse Sprache*. Frankfurt a. M: Vlg., Bodenheim, 1988.
- Noppen, Jean-Pierre van (ed.). *Theolinguistics* (coll. Studiereeks Tijdschrift V.U.B. Nieuwe Serie, 8). Bruxelles Vrije Universiteit Brussel, 1981.
- Noppen, Jean-Pierre van. "From Theolinguistics to Critical Theolinguistics: the Case for Communicative Probity." *Australian Research Council (ARC)*, 2006, no. 34: 47–65.
- Noppen, Jean-Pierre van. "Methodist Discourse and Industrial Work Ethic. A Critical Theolinguistic Approach." *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 1995, no. 73, Afl. 3: Moderne talen letterkunde: 693–714.
- Noppen, Jean-Pierre van. "Language, space and theography: The case of 'height' vs. 'depth'." *Cognitive Linguistics Research*, 1996, no. 8: 679–690.

- Noppen, Jean-Pierre van. *Spatial Theography: A Study in Linguistic Expression and Communication in Contemporary British Popular Theology (1960–70)*: Ph.D. Dissertation. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles, 1980.
- Noppen, Jean-Pierre. "A Metaphorological delineation of theographic expression, interpretation, and errors in interpretation." *Communication & Cognition*, 1983, t. XVI, no. 4: 439–464.
- Ramirez, Margaret. "Seeking Common Ground," *Los Angeles Times*, 13 Mar 1999, <<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-mar-13-me-16862-story.html>>.
- Wagner, Andreas. "Theolinguistik? — Theolinguistik!" *Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik: Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997*. Spillmann, Hans Otto von, Warnke, Inge (hrsg.). Frankfurt/M: P.I.E. Peter Lang, 1999: 507–512.
- Zmuda, Ewa. "Stare czy nowe podejście badawcze: teolingwistyka: zarys teorii i perspektywy badań." *Poradnik Językowy*, 2017, no. 8: 40–55.
- Безрукова, Валентина. *Словарь нового педагогического мышления*. Екатеринбург: РГППУ, 1992.
- Блауберг, Игорь, Юдин, Эрик. *Становление и сущность системного подхода*. Москва: Наука, 1973.
- Богачевская, Ирина. "Методологические аспекты лингвистического религиоведения." *Вестник СевГУ: Сб. науч. тр.* Севастополь, 1999, вып. 20: Философия: 76–83.
- Бугаева, Ирина. "Лингвотеология как новое направление лингвистических исследований." *Научное наследие Б.Н. Головина в свете актуальных проблем современного языкознания: сб. статей*. Н. Новгород: Деком, 2016: 87–92.
- Бугаева, Ирина. "Теолингвистика и лингвотеология: вопросы метода и терминологии." *Материалы II Международной научной конференции "Методология современного гуманитарного исследования: Слово. Текст. Источник," Москва, 22–23 апреля 2022 года*. Т. 2. Part 1. Москва: Российский государственный университет имени А.Н. Косыгина (Технологии. Дизайн. Искусство), 2023: 5–14.
- Бугаева, Ирина. *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*. Дис. д-ра филол. наук. Москва 2010.
- Булич, Сергей. "Панини, индийский грамматик." *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXIIa. Оуэн — Патент о поединках. С.-Петербург: Типо-Литография И.Ф. Ефрона, 1897: 692.
- Бушковская, Елена. "Феномен междисциплинарности в зарубежных исследованиях." *Вестник Томского государственного университета*, 2010, no. 330: 152–155.
- Вакуленко, Сергій. "Янгольська мова та її значення для лінгвістичної теорії." *Збірник Харківського історико-філософського товариства. Нова серія*, 1999, Т. 8: 181–204.
- Гадомский, Александр. "Подход и метод в современной теолингвистике." *Русский язык на перекрёстке эпох: традиции и инновации в русистике: VI Международная научно-практическая конференция (12–14 октября 2023 г.)*. Сборник научных статей. Часть 1. Ереван: РАУ, 2025: 191–196.
- Гадомский, Александр. "Теолингвистика в контексте современных языковедческих исследований." *Актуальные проблемы стилистики*, 2021, no. 7: 43–52.

- Гадомский, Александр. *Теолингвистические исследования в славянском языкознании*. Симферополь: ООО „Форма”, 2017.
- Галиева, Маргарита. “Эволюция теолингвистики как лингвистической дисциплины.” *Иностранные языки в Узбекистане*, 2019, no. 1: 46–54.
- Головин, Сергей. *Словарь практического психолога*. Минск: Харвест, 1992.
- Даниленко, Валерий. *Общее языкознание*. Иркутск: Изд-во: Иркутского государственного ун-та, 2003.
- Дзера, Оксана. *Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017.
- Иванова, Людмила. *Методы и методики лингвистического исследования*. Киев: Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2022.
- Ильичев, Леонид, et al. (ed.). *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1983.
- Ковтун, Алексей. “Терменевтика сакрального текста между богословием и наукой.” *Теологический вестник Смоленской православной духовной семинарии*, 2024, no. 3: 177–200.
- Космеда, Тетяна. “Лінгвістична ментіологія: розвиток гіпотези О. Потебні про природу мови, ірреальні типи комунікації та теорію ‘катастрофи мови’.” *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*, 2024, вип. 36: 111–119.
- Маслова, Валентина. “Слово о языке и культуре.” *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*, 2024, no. 1: 223–227.
- Маслова, Валентина. *Основы современной лингвистики*. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2018.
- Николаева, Наталия. Кузьмин, Сергей. “Ратная символика в древнеславянском переводе песни песней: опыт теолингвистического анализа. *Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки*, 2010, no. 152 (6): 45–52.
- Новиков, Александр, Новиков, Дмитрий. *Методология*. Москва: СИН-ТЕГ, 2007.
- Плисов, Евгений. “Теолингвистическое направление в современном языкознании.” *Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н.А. Добролюбова*, 2019, no. 48: 248–253.
- Пономарев, Андрей, Пикулева, Эльвира. *Методология научных исследований*. Пермь: ПНИПУ, 2014.
- Постовалова, Валентина. “Теолингвистика в современном гуманитарном познании: истоки, основные идеи и направления.” *Хрестоматия теолингвистики*. Т. 2. Гадомский Александр, et al. (ed.). Ульяновск: ООО “Мастер Студия”, 2019: 35–48.
- Постовалова, Валентина. *Наука о языке в свете идеала цельного знания: в поисках интегральных парадигм*. Москва: Ленад, 2019.
- Постовалова, Валентина. *Теолингвистика. Истоки. Основания. Концепты*. Москва: Издательство Братства святителя Алексия, 2022.
- Робинсон, Джон. *Быть честным перед Богом*. Transl. Н. Балашов. Москва: Высшая школа 1993.